

Mingəçevir - əsrin arxeoloji qazıntıları

Sevil Heydərova

Bakı Dövlət Universiteti

s_heydarova@mail.ru

Açar sözlər: Müharibə, dağıntı, bərpa, quruculuq, axtarış, tapıntı, abidə, qazıntı

Böyük və ağır itkilər hesabına İkinci Cahan savaşından zəfərlə çıxan Rus-Sovet imperiyası tezliklə geniş bərpa və quruculuq işlərinə başlamışdı. Ucsuz-bucaqsız imperiyanın hər yeri nəhəng ölçülü tikinti meydanına çevrilmişdi. Qısa vaxt ərzində saysız-hesabsız şəhərlər salınmış, zavod və fabriklər tikilmiş, gur çayları ram edən hündür bəndlər ucaldılmış, uzun, bol sulu kanallar çəkilmiş, əsrlər boyu susuzluqdan əzab çəkən quru düzlər məhsuldar tarlalara və bağlara çevrilmişdi.

Zəngin sərvətli Azərbaycan ərazisi də imperiyanın diqqətindən yayınmamışdı. 1945-ci ildə Mingəçevirdə - Kür çayının üzərində nəhəng Su Elektrik Stansiyasının tikintisi başlanmışdı. Mingəçevir Su Elektrik Stansiyası sovet imperiyasının ərazisində aparılan ən böyük tikinti olmuş və ümumittifaq əhəmiyyəti daşımışdı. Nəhəng miqyaslı tikinti işləri fasiləsiz 1953-cü ilə kimi davam etmişdi. Maraqlıdır ki, misilsiz nəhəng tikintidə hətta Mingəçevirdə saxlanılan alman əsirləri də işləmişdilər.

İlk növbədə Kür çayı üzərində hər iki sahili birləşdirən möhtəşəm bənd tikilmişdi. Onun uzunluğu 1,5 km, hündürlüyü 85 m olmuşdu. Nəhəng bənd bütünlüklə yuyulmuş çınqıldan ucaldılmaqla Avropa və Asiya məkanında, hətta bütün planetdə öz qeyri-adi quruluşuna görə yeganə bənd sayılmışdı. Bu bənd gur sulu Kürün qabağını kəsməklə bütün Samux çökəkliyini su anbarına - Mingəçevir dənizinə çevirmişdi. Su anbarı Kür-Araz ovalığının bir milyardan artıq ərazini tutan susuz çöllərini suvarmağa imkan vermişdi. Bənd eyni zamanda Mingəçevir Su Elektrik Stansiyası üçün əsas olmuşdu. Stansiyanın tükənməz enerji ehtiyatı təkcə Azərbaycan üçün yox, bütün Cənubi Qafqaz üçün nəzərdə tutulmuşdu.

Diqqətə layiq başqa məsələ ondan ibarət olmuşdur ki, geniş miqyaslı tikinti işləri nadir abidələrlə zəngin olan əraziləri əhatə etdiyindən istər-istəməz həmin ərazilərdə arxeoloji qazıntılar aparmaq zərurətini doğurmuşdu. Təsadüfi deyil ki, hələ 1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin qərarı ilə Mingəçevir arxeoloji ekspedisiyası yaradılmışdı. Ekspedisiyaya rəhbərlik təcrübəli, tanınmış arxeoloq Saleh Mustafa oğlu Qazıyevə tapşırılmışdı.

Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, Mingəçevirin və onun ətrafındakı bölgələrin nadir arxeoloji abidələri hələ XIX əsrdə diqqəti cəlb etmişdi. Məlumdur ki, 1871-ci ildə Rusiya İmperator Arxeoloji Cəmiyyətinin Peterburq şəhərində keçirilən ikinci qurultayında Mingəçevir abidələri haqqında məlumatlar diqqətə çatdırılmışdı. Hətta, hesabat iclasında Mingəçevir ətrafında dirəklər üzərində salınmış qədim svay tikintilərinin olması haqqında məlumat verilmişdi. O da məlumdur ki, Mingəçevir abidələri Azərbaycanda təzə təşəkkül tapan arxeologiya elminin də nəzər diqqətindən yayınmamışdı. 30-cu illərdə Mingəçevirdə S.M.Qaziyev və Y.A.Paxomov tərəfindən ilk kəşfiyyat işləri aparılmış, hətta bu işlərə Azərbaycanın ilk qadın arxeoloqlarından olan N.V.Minkeviç-Mustafayeva da cəlb olunmuşdu. Təəssüf ki, Böyük Vətən müharibəsinin başlanması Mingəçevirdə arxeoloji axtarışları davam etdirməyə imkan verməmişdi.

Mingəçevirdə nəhəng Su Elektirk Stansiyasının tikintisi ilə bağlı başlanan yeni qazıntılar 1954-cü ilə qədər davam etmiş və misilsiz abidələrin üzə çıxarılması ilə nəticələnmişdi. Ərazinin əlverişli quru iqlimi arxeoloji axtarışları ilboyu fasiləsiz davam etdirməyə imkan vermişdi. Qazıntılara respublikanın ən təcrübəli alimləri, o cümlədən İshaq Məmmədova oğlu Cəfərzadə və Ömər Şirəli oğlu İsmizadə də cəlb olunmuşdu. Qazıntı işləri Kür çayının Mingəçevirin yaxınlığındakı sağ və sol sahil bölgələrini su altında qalacaq geniş Samux çökəkliyini və Bozdağın cəhub-şərq ətəklərini əhatə etmişdi. Ümumi nəticədə 35 min kv metrədən artıq sahədə 3 m dərinliyə qədər qazıntılar aparılmışdır. Təsadüfi deyil ki, Mingəçevir qazıntıları sovet imperiyası ərazisində aparılan ən geniş arxeoloji tədqiqatlar - əsrin böyük qazıntıları kimi qiymətləndirilmişdir.

Geniş arxeoloji qazıntılar nəticəsində Mingəçevirdə, eyni zamanda Kürün hər iki sahilini əhatə edən ərazilərdə tunc dövründən tutmuş son orta əsrlərədək uzun bir dövrə aid zəngin arxeoloji komplekslər üzə çıxarılmışdı. Təkcə tunc dövrünə aid, o cümlədən dəmir dövrünün əvvəllərini əhatə tarixi mərhələyə mənsub 200-dən artıq torpaq qəbir və kurqan tədqiq olunmuşdu. Onların hər birindən Mingəçevirin qədim sakinlərinin məişət və təsərrüfatına aid, o cümlədən mənəvi mədəniyyətini əks etdirən nadir arxeoloji artefaktlar aşkar olunmuşdu. Diqqətə layiq haldır ki, Kür-Araz mədəniyyətinə aid qədim yaşayış yerinin qalıqları, o cümlədən qəbir abidələri ilk dəfə Mingəçevirdə aşkar olunmuşdu. Mingəçevirdə üzə çıxarılan arxeoloji abidələr içərisində küp qəbirlər mədəniyyətinə aid dəfn abidələri öz zənginliyi ilə seçilmişdi. Ümumilikdə, Mingəçevirdə 300-dən artıq küp qəbri aşkar olunmuşdu. Onların hər birində Qafqaz Albaniyasını bütün tarixi mərhələlərinə aid maddi mədəniyyət nümunələrinə rast gəlinmişdir. Məlumdur ki, Mingəçevir qazıntılarına rəhbərlik edən S.M.Qaziyevin küp qəbirlər mədəniyyətinə aid albomunun nəşri geniş ictimaiyyət tərəfindən böyük maraqla qarşı-

lanmışdı. Mingəçevirdə Qafqaz Albaniyasının antik və ellinizm dövrlərinə aid arxeoloji kompleksləri elmi nöqtəyi nəzərdən xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdi. Bu cəhətdən Mingəçevirdən qədim albanlara məxsus yazı nümunələrinin üzə çıxarılması Qafqaz arxeologiyası üçün yeni olmuşdu. Belə ki, ayrı-ayrı tapıntılar üzərində eyni zamanda daş özül üzərində aşkar olunmuş Alban yazıları bu qədim dövlətin mədəni inkişaf tarixinin mühüm göstəricilərindən biri kimi indi də saxlamaqdadır. Mingəçevir qazıntıları zamanı əldə edilən zəngin maddi mədəniyyət nümunələri əsasında onlarca elmi əsərlər yazılmış və dissertasiyalar müdafiə olunmuşdur. Diqqəti cəlb edən mühüm cəhətlərindən biri odur ki, on ildən artıq müddətdə Bakı Dövlət Universitetinin arxeologiya üzrə ixtisaslaşan tələbələri üçün əsil təcrübə məktəbi olmuşdu. Məhz, Mingəçevir tədqiqatları ilə Azərbaycan arxeologiyasının yeni bir nəsli fəaliyyətə başlamışdı. Mingəçevir qazıntıları müharibədən təzə qayıtmış R.M.Vahidov, Q.M.Aslanov və Q.İ.İone üçün ilk təcrübə məktəbi olmuş, onların arxeologiya sahəsində yetkin mütəxəssislər kimi tanınmasında böyük rol oynamışdı. Sonralar Azərbaycanın nüfuzlu arxeoloqları kimi tanınmış arxeoloq alimləri G.A.Əbilova, Q.M.Əhmədov, M.M.Hüseynov, C.Ə.Xəlilov, İ.H.Nərimanov və başqaları Mingəçevir qazıntılarında fəal iştirak etməklə respublikada və onun hüdudlarından çox-çox uzaqlarda mükəmməl elmi biliyə və təcrübəyə malik alimlər kimi tanınmışlar. Mingəçevir qazıntıları zamanı əldə edilən zəngin antropoloji tapıntılar Azərbaycanda antropologiya elminin təşəkkülündə xüsusi rol oynamış və dünya şöhrətli ilk antropoloq alim Rəbiyyə Qasimovanın yetişməsində böyük rol oynamışdı. Mingəçevir qazıntıları indiyədək öz elmi əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır və yeni nəsillər üçün misli görünməmiş örnekdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın Maddi Mədəniyyəti (AMM), I cild, Bakı, 1949.
2. Azərbaycanın Maddi Mədəniyyəti (AMM), II cild, Bakı, 1951.
3. Azərbaycanın Maddi Mədəniyyəti (AMM), III cild, Bakı, 1953.
4. Qaziyev S.M. Qədim Mingəçevir. Bakı, 1952.
5. Qaziyev S.M. Mingəçevir arxeoloji tədqiqatları. Kür qəbirləri albomu. Bakı, 1960.
6. Vahidov R.M. Mingəçevir III-VIII əsrlərdə. Bakı, 1961.
7. Асланов Г.М., Ваидов Р.М., Ионе Г.И. Древний Мингечаур. Баку, 1959
8. Буниятов З.М. Об имени Мингечаура. Доклады АН Азерб. ССР, 1959, т. 15, № 2.
9. Казиев С.М. Археологические памятники Мингечаура как исторический источник для истории Азербайджана. Известия АН Азерб. ССР, 1950, № 7
10. Касимова Р. Антропологическое изучение черепов из Мингечаура. Москва-Ленинград, 1955.

Summary

Mingachevir - Archaeological Excavations of the Century

Sevil Heydarova

In 1946, in connection with the construction of the large Mingachevir hydroelectric station on the Kura River, the archaeological expedition of the Azerbaijan Academy of Sciences began extensive field research on the sites of construction work. This largest post-war expedition in the USSR was led by prominent Azerbaijani archaeologist Saleh Mustafa oglu Kaziev. Excavations continued until 1953 and were marked by the discovery of a large number of unique monuments dating from the Bronze Age to the late Middle Ages in Mingachevir. As a result of large-scale work in Mingachevir, more than 35,000 square meters of area containing archaeological complexes of different times were unearthed, which are of great scientific and historical importance for solving a number of problems of Azerbaijani archaeology. All the famous scientists-archaeologists from the Institute of History and Philosophy of the Academy of Sciences, the Museum of History of Azerbaijan and Azerbaijan State University, were involved in the work of the complex expedition. The Mingachevir excavations were real practice for the new generation of Azerbaijani archaeologists

Key words: war, destruction, recovery, building, search, finding, monument, excavations

Резюме

Мингечаур - археологические раскопки Века

Севил Гейдарова

В 1946 году, в связи со строительством гигантской Мингечаурской ГЭС на реке Кура, археологической экспедицией Академии Наук Азербайджана, были начаты широчайшие полевые исследования на местах обширных строительных работ. Экспедицию являющийся крупнейшей в послевоенное время в СССР возглавил видный археолог Азербайджана Салех Мустафа оглы Казиев. Раскопки продолжались до 1953 года, и были ознаменованы открытием в Мингечауре огромного числа уникальных памятников от эпохи бронзы до позднего средневековья. В результате широкомасштабных работ Мингечауре было вскрыто более 35000 кв м площади с разновременными археологическими комплексами, представляющими большую научную - историческую значимость для освещения и решения ряда проблем отечественной археологии. В работу комплексной экспедиции были привлечены все известные ученые - археологи Института Истории и Философии Академии Наук Республики, Музея Истории Азербайджана и Азербайджанского Государственного Университета. Мингечаурские раскопки стали настоящей школой для нового поколения археологов Азербайджана.

Ключевые слова: война, разрушение, восстановление, строительство, поиск, находка, памятник, раскопки